

Г. С. Антипенко

ПОСТАТЬ О. Ф. КІСТЯКІВСЬКОГО У СВІТЛІ ДЖЕРЕЛ

***Ключові слова:** О. Ф. Кістяківський, документи, наративи, публіцистика, щоденник, епістолярії, художньо-зображувальні матеріали.*

***Ключевые слова:** А. Ф. Кистяковский, документы, нарративы, публицистика, дневник, эпистолярии, художественно-изобразительные материалы.*

***Key words:** A. F. Kistiakivsky, documents, narratives, journalism, blog, epistolary, art and graphic materials.*

О. Ф. Кістяківський — непересічна постать другої половини ХІХ ст., видатний юрист, професор кримінального права Київського університету, відомий громадський діяч Києва. Останнім часом в історичній літературі спостерігається пожвавлення у вивченні постаті О. Ф. Кістяківського, проте наукові розвідки лише фрагментарно розкривають життя та діяльність вченого. Слід відзначити, що в українській історичній науці наявна відсутність ґрунтового комплексного дослідження світогляду, культурно-наукової та громадської діяльності О. Ф. Кістяківського. Існує потреба розкрити його ідейні позиції, визначити місце і роль у суспільних та наукових процесах України другої половини ХІХ ст. Мета даної статті полягає в тому, щоб показати джерелознавчий потенціал вивчення світогляду, громадсько-політичної та культурно-наукової діяльності О. Ф. Кістяківського.

Досліджуючи світогляд та діяльність О. Ф. Кістяківського, можна залучити широкий комплекс джерел та класифікувати за певною схемою: тип — рід — вид — підвид. Найбільш масовий тип складають письмові історичні джерела, які за своїм походженням, внутрішньою будовою та зовнішньою формою поділяються на документальні та наративні, причому такий розподіл поширюється як на опубліковані, так і на архівні матеріали [36, с. 14].

Документальні джерела становлять порівняно невелику групу та представлені діловодними матеріалами. Своєрідний документальний вид становлять особові документи О. Ф. Кістяківського, зокрема різноманітні посвідчення, метричні записи про народження, шлюб [37, арк. 474–475] відомості про навчання в Чернігівській духовній семінарії [6, арк. 744–747, 1317; 5, арк. 854–868], розрахункова книжка вченого 1871–1884 рр. [19], заповіти [39], формулярний послужний список, довідка-розрахунок зі служби [18] і ін. Ці особові документи, як джерела офіційного походження, дозволяють з'ясувати основні віхи життя та діяльності народодлюбця.

Життя та діяльність О. Ф. Кістяківського значною мірою відображено в діловодній документації місцевих органів влади, установ та закладів. Чимало збереглося документів з історії Чернігівської духовної семінарії, в якій Кістяківський навчався протягом 1847–1853 рр. Із звітної документації можна отримати цінну інформацію про вподобання Кістяківського в юнацькі роки, його поведінку в семінарії, які предмети краще давалися юнаку, а з якими виникали труднощі [5; 6]. Діловодні документи Чернігівської духовної семінарії суттєво доповнили біографічний нарис видатного діяча ХІХ ст.

Дослідження протоколів Київської міської Думи дало можливість проаналізувати діяльність О. Ф. Кістяківського, як гласного Думи. З цього джерела дізнаємося, як часто Кістяківський був присутній на засіданнях, якими питаннями більше переймався, яку роль відігравав у діяльності Думи. Не менш цінними джерелами є додатки до протоколів з окремими думками її представників. У цих додатках неодноразово знаходимо окремі пропозиції, заяви, прохання О. Кістяківського з різноманітних питань до Київської міської Думи [35].

Наукова та педагогічна діяльність вченого висвітлена в діловодній документації університету св. Володимира. Вартісними для нашого дослідження є протоколи засідань Ради університету, в яких відображено матеріали про розвиток наукової та педагогічної кар'єри вчених. З протоколів дізнаємося про присвоєння Кістяківському звань та посад, платню яку він отримував, про видачу окремих коштів для закордонних наукових відряджень і ін. [4].

Важливу видову підгрупу діловодної документації складає офіційне відомче листування. Воно включає три основних складники: листування вищих за рангом органів з підпорядкованими їм установами, рівних установ між собою, нижчих органів з вищими [36, с. 23]. Найбільшу групу джерел з даної тематики складають офіційні листи нижчих органів з вищими, зокрема донесення міністру народної освіти П. О. Антоновичу на братів Кістяківських, Василя і Олександра, про їхню аморальність, зневаження до предмету віри, під назвою «Переписка попечителя киевского учебного округа с министром просвещения о сборе сведений об ординарных профессорах Киевского университета братьях Александра и Василия Кистяковских, относящихся с излишним скептицизмом и пренебрежительностью к религии 21 ноября 1870 — 10 января 1871 г.». Проте, більша частина донесень не несла в собі достовірної інформації, а під час перевірки дані наклепи спростовувалися [34].

Окрім цього, збереглися донесення на студентів університету св. Володимира про проведення мітингів на підтримку Олександра Федоровича. Ці документи допомагають з'ясувати ставлення молодого покоління до Олександра Федоровича та його ідейних позицій [41].

Також вчений залишив чимало заяв Київському університету і міністру народної освіти з проханнями виїзду за кордон. З них дізнаємося про причини закордонних відряджень Кістяківського [7]. Цікавим документом для нашого дослідження є клопотання Кістяківського про заснування училища на честь Т. Г. Шевченка і реакція уряду на його дії. Цей документ наглядно демонструє українолюбність Кістяківського [40].

Важливим доповненням документів виступає нарративний комплекс джерел. Цей рід нарративів щодо дослідження життя та діяльності О. Ф. Кістяківського є більш масовий, визначається видовою розмаїтістю і представлений публіцистикою, мемуаристикою (автобіографії, мемуари, спогади, спомини), щоденниками та епістоляріями [36, с. 27]. Дані джерела найбільш повно відображають колорит своєї епохи, особливості описуваного часу, подають яскраві свідчення про погляди, вдачу, змальовують психологічні та політичні портрети діячів ХІХ ст. Такі джерела несуть у собі значний шар латентної (ненавмис-

ної) інформації, оскільки іноді, навіть усупереч власним намірам, автор викладає свою громадську позицію, демонструє свої симпатії та антипатії [3, с. 245]. Саме читаючи поміж рядків, автор може дослідити найбільш знакові події для діячів тієї епохи, краще розкрити їхні світоглядні орієнтири.

Дуже різноманітним за змістом і зовнішньою формою, видом джерел є публіцистика. Чимала її частина представлена періодикою («Основа», «Черниговские губернские ведомости», «Университетские известия», «Киевская старина», «Зоря» і ін.). За змістом та організаційно-видавничими й літературно-жанровими формами до них близькі численні неперіодичні видання: «Известия Киевской городской Думы», «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. Материалы и исследования», «Ученые записки» і ін.

Важливий публіцистичний жанр репрезентують статті, які відзначаються тематичною і цільовою різноманітністю. Це, зокрема, дослідження програмного та проблемного характеру, полемічні роботи, статті-звіти мемуарного характеру, біографічні нариси, науково-популярні та некрологічні статті. Зокрема, біографічні дані та некрологічні статті можуть займати проміжне місце між публіцистикою й мемуаристикою. О. Кістяківському було присвячено чимало некрологів, написаних О. Кониським [32], М. Комаровим [31], В. Володимировим [1]. Згадані джерела є найбільш емоційно насиченими, передають скорботу соратників Кістяківського, які високо цінували його як людину, науковця, громадського діяча, та водночас є найменш об'єктивними.

Особливий вид наративів становлять творчі наукові матеріали, публікації Олександра Федоровича Кістяківського з питань історії розвитку країни, чинного законодавства, звичаєвого та кримінального права. Серед рукописних документів є чимало записок, чернетки, де подана інформація про поточну роботу науковця, про його роздуми й вагання. О. Кістяківський опублікував понад 70 наукових робіт у різних виданнях, найбільше його наукових розвідок вміщено в періодичних виданнях: «Университетские известия», «Журнал Министерства юстиции», «Журнал гражданского и уголовного права», «Журнал Министерства народного просвещения». В них він постає як професійний юрист, знавець історії і патріот свого народу.

Аналіз його робіт проливає світло на творчу лабораторію, коло читання, дає можливість простежити зацікавленості народолюбця, допомагає при дослідженні світоглядних орієнтирів їх автора.

Мемуарна література, що застосовувалася в дослідженні, представлена споминами колег та сучасників О. Ф. Кістяківського. Це спомини «Как я стал членом громады» О. Русова, «Мои воспоминания» З. Недоборовського, спомини О. Лотоцького і ін. Особливий інтерес становлять спогади батька О. Ф. Кістяківського, священика Федора Кістяківського, які були написані саме на прохання Олександра Кістяківського. В даному джерелі вміщено цінну для нас інформацію про відносини в родині Кістяківських, висвітлені дитячі роки Олександра та його братів. Також спогади проливають світло на часи навчання Олександра в Чернігівському духовному училищі [2].

Не менш цінним джерелом є автобіографії, які відзначаються достатньою вірогідністю даних, невеликим обсягом, цілком певною персоналістичною спрямованістю. Збереглася автобіографія, написана Олександром Федоровичем, яка розкриває його життя та діяльність крізь призму свого світосприйняття.

Невеликим за кількістю джерел оповідним підвидом є щоденники, які, на відміну від багатьох мемуарів, писалися під час описуваних подій, що зумовило їх вищий рівень вірогідності. Одним із найважливіших джерел даного підвиду виступає «Щоденник» О. Ф. Кістяківського, який він вів протягом 1874–1885 рр. [29, 30]. Із записів «Щоденника» Олександр постає не тільки як вчений, але й як сім'янин, друг, громадський діяч.

О. Ф. Кістяківський подав у «Щоденнику» досить влучні характеристики сучасників. У своїх записах автор надавав влучні оцінки наукового, громадського та політичного життя Києва, занотовував своє ставлення до різноманітних подій та явищ другої половини XIX ст. В цьому плані зазначений щоденник — багате джерело маловідомих фактів [42, с. 20].

Ретельність записів, в яких відбиваються не лише події дня, але й ставлення до них автора, свідчить про велике значення, якого вчений надавав щоденнику. З приводу цього він також зауважував: «У щоденнику моему я викладаю такі думки, такі по-

гляди про людей, про моїх товаришів і знайомих, про події, які незручні не лише в друці, але й у приватному листуванні» [29, с. 626]. Отже, як бачимо, щоденник є інформативним джерелом для дослідження не лише життя та діяльності О. Кістяківського, а й багатьох аспектів історії України другої половини XIX ст.

Досить масовим видом нарративних джерел є приватне листування, яке містить елементи публіцистичного й мемуарного викладу матеріалу, чим наближається до згаданих вище нарративних видів. Листи — це важливі особистісні пам'ятки, які нерідко містять доповнення й уточнення до інших видів джерел стосовно поглядів та приватного життя вченого. З даного виду джерел особа О. Кістяківського постає перед нами не ізольовано, а у взаємодії з іншими особистостями, зі своїм специфічним соціальним середовищем та навколишнім світом. Саме у цьому проявляється їхня головна цінність, бо без аналізу такої взаємодії неможливо вивчати «персоналістичну історію», головним предметом дослідження якої є «історія життя одної особистості». У процесі вивчення особи Кістяківського залучалося чимало епістолярій, які за своєю тематикою, стильовими особливостями вельми різноманітні. Тому епістолярії було розділено на підвиди: особове родинне листування О. Кістяківського (з дружиною, братами, синами, іншими родичами); приятельське листування (з друзями, колегами, та однодумцями); ділове листування Кістяківського (з видавцями, редакторами, з представниками громадських товариств, з клієнтами з приводу адвокатських питань).

Особливо цінним є листування Кістяківського з дружиною, що дає нам відомості про ті часи, коли Олександр Федорович перебував за кордоном. З їхнього листування дізнаємося, що дружина була в курсі всіх його справ і доповідала про перебіг подій в оточуючому колі товаришів [13; 14; 17].

Вивчення епістолярій дозволило висвітлити коло ідейних однодумців та широкий діапазон діяльності О. Кістяківського. З наукових епістолярій можна виокремити листування О. Кістяківського з В. Іконниковим (1867–1880) [10], В. Барщевським (1878–1881) [11; 12], В. Гнилосировим (1879–1880) [8; 9], І. Леонтовичем (1877–1884) [24] і ін. У цих листах містяться відомості про співпрацю Кістяківського з науковцями, про наукові роботи Кістяківського.

Особливо важливим джерелом для нашого дослідження виступає приятельське листування О. Кістяківського з громадськими діячами другої половини XIX ст. з М. Драгомановим [28], П. Житецьким [20; 21; 23; 24], П. Чубинським [27], О. Русовим [22; 25; 26], М. Костомаровим [15], П. Кулішем [33]. За допомогою цих джерел можемо скласти повноцінний образ Кістяківського як суспільного діяча.

Приватне листування дало змогу проникнути у внутрішній світ вченого, побачити малопомітні риси його характеру, з'ясувати маловідомі моменти життя, простежити еволюцію його поглядів, дослідити його наукові та громадські плани. Також епістолярії дають можливість з'ясувати реальну причетність Кістяківського до тих чи інших подій, визначити його роль у національно-визвольному русі.

Останній тип джерел з історії життя та діяльності О. Кістяківського складають художньо-зображувальні матеріали, що представлені портретами та фотографіями вченого [38]. Такий вид джерел, хоча й не може претендувати на широке узагальнення, але вирізняється більшою вірогідністю, достовірністю персоналістичної інформації, дає можливість проаналізувати зовнішній вигляд О. Ф. Кістяківського та його сучасників, на основі зіставлення з іншими джерелами спробувати реконструювати їхню вдачу, внутрішній світ тощо.

Джерельна база дослідження постаті О. Ф. Кістяківського багата й різноманітна. Вона включає в себе як документальний, так і наративний комплекс джерел. Дослідником було здійснено внутрішню критику джерел, що дало можливість говорити про її автентичність, достатню вірогідність і репрезентативність. У документах відображені інтереси О. Кістяківського, коло спілкування науковця та його ідейних соратників. Саме завдяки широкому колу джерел можна простежити етапи формування та еволюції світогляду, дослідити впливи різних осіб на світоглядні орієнтири вченого, розкрити його наукову та громадську діяльність. Порівняння документів, їх аналіз та синтез дозволяють визначити його внесок у розвиток суспільної думки, охарактеризувати не тільки як видатного науковця, а і як активного громадського діяча та організатора, оцінити його роль у науковому та громадському житті.

Джерела та література

1. Володиміровъ В. Некрологъ А. Ф. Кистяковскій / В. Володиміровъ // Журнал гражданскаго и уголовного права. — 1885. — Кн. 2. — С. 13–43.
2. Воспоминания священника Федора Кистяковского // Киевская старина. — 1895. — С. 244–258.
3. Воронов В. І. Джерелознавство історії України / В. І. Воронов — Дніпропетровськ, 2003. — С. 3–28.
4. Державний архів м. Києва — Ф. 6. — Оп. 469. — Спр. 135.
5. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО). — Ф. 682. — Оп. 1. — Спр. 62.
6. ДАЧО. — Ф. 682. — Оп. 1. — Спр. 65.
7. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Відділ рукописів (ІР НБУ НАНУ. ВР.) — Ф. 61. — Спр. 405–409.
8. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 4388.
9. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 4389.
10. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 49417.
11. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 62294.
12. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 62300.
13. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 62385.
14. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 62395.
15. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 62392.
16. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 62395.
17. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 62445.
18. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 62968.
19. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 62973.
20. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 67994.
21. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 67995.
22. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 67996.
23. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 67997.
24. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 68794.
25. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 69290.
26. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 69291.
27. ІР НБУ НАНУ. ВР. — Ф. III. — Спр. 69976.
28. Кістяківський М. Драгоманов у Флоренції / М. Кістяківський // За сто літ. — 1928. — Кн. 2. — С. 176–188.
29. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885): У 2 т. — Т. 1: 1874–1879 / О. Ф. Кістяківський. — К., 1994.
30. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885): У 2 т. — Т. 2: 1880–1885 / О. Ф. Кістяківський — К., 1995.
31. Комаров М. О. Ф. Кістяківський (посмертна згадка) / М. Комаров. — Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології. — Ф. 100. — Спр. 578.
32. Кониський О. Олександр Кістяковський: некролог 10 (22) січня 1885 р. — Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН

- України. Відділ рукописних фондів і текстології. — Ф. 100. — Спр. 577.
33. Кулиш П. А. Письма к А. Ф. Кистяковскому / П. А. Кулиш // Киевская старина. — 1902. — № 1/3. — С. 45–50.
 34. Переписка с Министром народного просвещения о сборе сведений об ординарных профессорах Киевского университета братьях А. и В. Кистяковских, отличающихся излишним скептицизмом и пренебрежительностью к религии // Центральный державний історичний архів у м. Києві (ЦДДАУК). — Ф. 707. — Оп. 261. — Спр. 3.
 35. Протоколы Киевской Городской Думы за 1879 г. — К, 1880.
 36. Світленко С. І. Народництво в Україні 60–80-х років ХІХ століття: Теоретичні проблеми джерелознавства та історії / С. І. Світленко — Д., 1999.
 37. ЦДДАУК. — Ф. 127. — Оп. 1012. — Спр. 3553.
 38. ЦДДАУК. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 31.
 39. ЦДДАУК. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 76.
 40. ЦДДАУК. — Ф. 442. — Оп. 535. — Спр. 161.
 41. ЦДДАУК. — Ф. 442. — Оп. 830. — Спр. 423.
 42. Шандра В. С. «Щоденник» Кістяківського / В. С. Шандра // Київська старовина. — 1992. — № 6. — С. 19–28.

Анотації

Антипенко А. С. Личность А. Ф. Кистяковского в свете источников.

Раскрыт источниковедческий потенциал изучения мировоззрения, общественно-политической и культурно-научной деятельности О. Ф. Кистяковского. Показано документальную и нарративную источниковедческую базу исследования личности ученого.

Antipenko A. S. The personality of A. F. Kistiakovskiy in the light of sources.

The potential of studying the world view and the socio-political and cultural-scientific activities of A. F. Kistiakovskii is laid out. The documentary and narrative source-base for the investigation of the personality of the scholar is shown.